

ським правом. В сучасних конституціях мусульманських держав містяться норми про рівність по шариату, що мусульманське право є джерелом законодавства. В конституціях містяться, наприклад, норми про рівність прав жінок і чоловіків, але умови про рівність по шариату тягнуть за собою позбавлення жінок ряду політичних, громадянських та інших прав. Конституція Саудівської Аравії правом на працю жінок взагалі не наділяє.

Згідно із мусульманським правом людина не вільна розпоряджатися собою, а її дії визначені Аллахом. В правовому регулюванні домінують не права, а обов'язки перед Аллахом, перед громадою правовірних мусульман. Виконання молитви в певний час є не тільки морально-релігійним, але і правовим обов'язком. Обмеження в правах людини також базуються насамперед на релігійних канонах.

Нарешті, свій підхід до правового статусу особи склався в звичаєвому праві. На сьогодні в тому чи іншому обсязі він зберігається в різних племенах Тропічної Африки, Океанії, а деякі його елементи зустрічаються і в Латинській Америці, а також в Азії. Суть його полягає в тому, що права людини реалізуються колективно і в колективі, і більш важливих прав, які б людина могла реалізувати поза племенем не існує. Навіть глибоко особисті питання, наприклад, питання шлюбу, вирішуються за участю вождів племені, а самі права можуть бути реалізовані лише в межах племені.

Слід зазначити, що такий підхід не отримав чіткого закріплення в конституційному законодавстві. Більше того, конституції країн Океанії та Тропічної Африки містять приблизно той же перелік прав і свобод особи, які властиві світовій спільноті. І все ж в деяких конституціях і законодавстві можна спостерігати такий підхід. Це знаходить свій прояв в конституційному регулюванні палат і рад вождів в таких країнах як Ботсвана, Соломонові Острови та ін., в нормах конституцій і законів про права племен індіанців та інших аборигенів (Бразилія та ін.), в порядку, згідно із яким в Західному Самоа голова великої сім'ї (айчи) на виборах голосує за членів своєї сім'ї та ін.

Незважаючи на існування різноманітних підходів чи їх елементів в конституційному розвитку всіх країн з питань конституційно-правового статусу особи можна спостерігати процес уніфікації. Вирішальну роль в цьому штаті зіграли прийняті ООН міжнародні акти з прав людини, зокрема Загальна декларація прав людини 1948 р.

Слід зауважити, що фундаментальне значення для характеристики конституційного статусу

людини мають положення конституцій, які закріплюють свободу і рівність. Ці положення включені практично в усі конституції. Так, згідно зі ст. 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах».

В ряді конституцій пострадянських країн, сама людина чи її життя, свобода, честь і гідність визнаються найвищими цінностями (Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Молдова, Росія, Туркменістан, Узбекистан і Україна).

Таким чином можна зазначити, що на початку ХХІ сторіччя в різних державах світу продовжують існувати різні правові підходи в сфері конституційного статусу людини та громадянина, що є природним і свідчить про неможливість проведення уніфікації цього важливого конституційно-правового інституту.

Летнянчин Любомир Іванович
 НЮУ імені Ярослава Мудрого,
 к. ю. н., доцент кафедри
 конституційного права України

ПРЯМА ДІЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ВІД ПРИНЦИПУ – ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Згідно з частиною третьою статті 8 Основного Закону України норми Конституції України є нормами прямої дії, відповідно звернення до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Цей фундаментальний принцип ліберально-демократичної конституції вперше запроваджений із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України усе ще залишається мало дослідженим і дискусійним в науці конституційного права України та проблемним у практичній реалізації. Резонанс, що був викликаний несподіваною пасивністю, бездіяльністю Конституційного Суду України, який близько року з дня набрання чинності змін до Конституції України щодо правосуддя так і не розглянув жодної конституційної скарги, посилаючись на відсутність нового закону про Конституційний

Суд України, в якому мали бути визначені порядок звернення з конституційною скаргою, умови її прийнятності, та процедура розгляду її, з новою силою актуалізував означену проблему. Видається, що саме орган конституційної юрисдикції в ситуації, що склалася, мав стати прикладом не лише послідовності, а й своєрідним еталоном правильного практичного застосування принципу прямої дії норм Конституції України.

З огляду на структурне розташування положення про пряму дію норм Конституції України, воно є категорією багатоаспектною і розглядається, зокрема, як елемент принципу верховенства права, як юридична властивість Конституції України, як конституційний принцип або принцип конституційного ладу. Пряма дія норм Конституції України дозволяє громадянину вимагати у держави забезпечення йому можливості скористатися нормою, включеною в текст Конституції, а держава зобов'язана виконати цю вимогу. Адаже, згідно ст. 3 Основного Закону України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави.

Пасивна поведінка Конституційного Суду України виглядала дивною, адже до цього орган конституційної юрисдикції чітко визначився щодо нормативно-доктринального розуміння прямої дії норм Конституції України. Вже хрестоматійним стає посилання на рішення Конституційного Суду від 19 квітня 2001 р. № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання): «Згідно з частиною третьою статті 8 Конституції України норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти» (абз. другий п. 2 мотивувальної частини). Далі більше. «Відповідно до Основного Закону України положення «кожен має право на правову допомогу» (частина перша статті 59) є нормою прямої дії (частина третя статті 8), і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Це стосується, зокрема, і права свідка на отримання правової допомоги під час допиту у кримінальному процесі та права особи у разі надання нею пояснень у державних органах» (абз. перший п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 (справа про право на правову допомогу). І, нарешті: «Пряма дія норм Конституції України означає, що ці норми застосовуються безпосередньо. Законами

України та іншими нормативно-правовими актами можна лише розвивати конституційні норми, а не змінювати їх зміст. Закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України» (абз. другий підпункту 2.1 пункту 2 Рішення КСУ від 8 вересня 2016 р. № 6-рп.).

Але найяскравішим прикладом справжнього конституційного розуміння смислу прямої дії норм Конституції України й водночас відданості Конституційного Суду ідеалам прав і свобод людини стало Рішення від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп. у справі про набуття чинності Конституцією України. Всупереч позиції Верховного Суду України, який відмовив громадянину Барабашу О. А. у захисті його виборчих прав, через відсутність на момент подання скарги права на судовий захист, оскільки «конституційні норми не могли бути застосовані у вирішенні питання про прийняття відповідної скарги у зв'язку з тим, що Конституція України була опублікована 13 липня 1996 року», Конституційний Суд інтерпретував права і свободи людини втілені Конституцією як безпосередньо діюче право і водночас джерело самої Конституції України, реалізація якої в цій частині мала прямий характер. Така трактовка Конституції України відповідала класичним уявленням про верховенство права, відповідно до якого права людини є джерелом, а не наслідком Конституції. Відомо, що зміст принципу верховенства права було вперше викладено у 1885 році професором школи права Оксфордського університету А. Дайсі в його роботі «Основи державного права Англії: введення у вивчення англійської конституції». Базовим елементом цього принципу була ідея правління на основі права, що зумовлювала у свою чергу ідеї про:

- а) заперечення свавільної влади;
- б) утвердження формальної рівності усіх перед законом;
- в) похідний характер конституції від природних прав, які є невід'ємними від людини і невідчужуваними від неї. Правління на основі права передбачало не лише проголошення прав людини ціннісним абсолютом, а й створювала систему їх гарантій через інститут незалежного від влади правосуддя у конкретних справах. А. Дайсі стверджував, що «там де право на особисту свободу є наслідком виведених з конституції принципів», цілком може статися так, «що це право може бути призупинено або взагалі відібрано».

Цілком логічно, що ключову роль у реалізації принципу прямої дії норм Конституції України

конституції дає відвів судовій владі (частина третя ст. 8). Слід зазначити, що принцип прямої дії конституційних норм не був властивий правотворчій і правозастосовній практиці радянського періоду. Проблеми з його розумінням і практичним втіленням в життя спонукали свого часу Верховний Суд України майже одразу після прийняття Конституції України надати відповідні керівні роз'яснення. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» вперше в історії українського судочинства визначила, в яких саме випадках суд зобов'язаний безпосередньо застосовувати норми Конституції України.

Згідно з Постановою, «у разі *невизначеності* в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції в будь-якій стадії розгляду справи» (частина друга 2 п. 2). Водночас, відповідно до ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. «у разі виникнення у процесі загального судочинства *спору* щодо конституційності норми закону, яка підлягає застосуванню, провадження у справі зупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно». А згідно ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України (набув чинності 1 вересня 2005 року), «у разі виникнення в суду *сумніву* під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта».

Таким чином, «невизначеність», «спір» чи «сумнів» щодо конституційності акту, який підлягає застосуванню у конкретній справі, як показала практика, мав наслідком ускладнення прямої дії конституційних норм. У зв'язку з цим помітним кроком спрямованим на утвердження

принципу прямої дії норм Конституції України в діяльності судів стала законодавча новела, яка дістала відображення у нових Цивільному процесуальному кодексі, Господарському процесуальному кодексі та Кодексі адміністративного судочинства України, схвалених Верховною Радою України 3 жовтня 2017 року. Так, відповідно до частини четвертої статті 7 нового Кодексу адміністративного судочинства України: «Якщо суд доходить висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить Конституції України, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми Конституції України як норми прямої дії. У такому випадку суд після винесення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта, що віднесено до юрисдикції Конституційного Суду України». Таким чином ця норма спонукає суди загальної юрисдикції до ініціативності, відповідальності й творчості щодо безпосереднього застосування норм Конституції України у конкретній справі, а вже потім звертатися до органу конституційної юрисдикції для вирішення питання щодо конституційності застосовуваного правового акту.

Логвиненко Світлана Сергіївна
 НЮУ імені Ярослава Мудрого,
 студентка, Інститут підготовки кадрів
 для органів юстиції України,
 2 курс, 10 група

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА УТВЕРДЖЕННЯ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Ефективне конституційне регулювання в Україні значною мірою залежить від утвердження традицій конституціоналізму у практиці державно-правових відносин. Особливу роль у цьому процесі відіграє якість конституційного законодавства. Як зазначає вітчизняний фахівець